

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο πρωταρχικός δεσμός

Η Ψυχανάλυση έχει μετακινήσει το επίκεντρό της από την εποχή του Freud, εστιάζοντας σε προγενέστερες εξελικτικές φάσεις της παιδικής και βρεφικής ηλικίας. Αυτή η επανατοποθέτηση είχε πολλά επακόλουθα: απέδωσε στη δυαδική σχέση μητέρας-παιδιού μια σημαντικότητα για την ψυχική ανάπτυξη εφάμιλλη του οιδιπόδειου τριγώνου και, κατά συνέπεια, ενεργοποίησε ένα νέο θεωρητικό υπόβαθρο για την εξέλιξη του ατόμου. Αυτή η μετακίνηση από το οιδιπόδειο στο προ-οιδιπόδειο –δηλαδή από τον πατέρα στη μητέρα– μπορεί πραγματικά να ειπωθεί πως άλλαξε ολόκληρο το πλαίσιο της ψυχαναλυτικής σκέψης. Εκεί που παλαιότερα ο ψυχισμός είχε οριστεί ως ένα δυναμικό πεδίο παρορμήσεων και αμυντικών μηχανισμών, τώρα μετατράπηκε σε ένα εσωτερικό δράμα του εγώ και των αντικειμένων (όπως, σύμφωνα με ψυχαναλυτικούς όρους, ορίζονται οι νοητικές αναπαραστάσεις των άλλων). Αναπόφευκτα, η επικέντρωση στο εγώ και τις εσώτερες σχέσεις αντικειμένων του προκάλεσε την αύξηση του ενδιαφέροντος στην ιδέα του εαυτού, και, γενικότερα, στη σχέση μεταξύ εαυτού και άλλων. Τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουν χαρακτηριστεί από μια άθληση ψυχαναλυτικών θεωριών γύρω από την πρώιμη ανάπτυξη του εαυτού σε σχέση με τον άλλο.¹

Σε αυτό το κεφάλαιο θα δείξω πώς η κυριαρχικότητα (domination) πηγάζει από μια μεταμόρφωση της σχέσης μεταξύ του εαυτού και του άλλου. Εν συντομία, επιβολή και υποταγή (sub-

mission) απορρέουν από μια κατάλυση της απαιτούμενης έντασης ανάμεσα στην αυτο-επιβεβαίωση (self-assertion) και την αμοιβαία αναγνώριση που επιτρέπουν στον εαυτό και τον άλλο να συναντηθούν ως αυτόνομοι ίσοι.

Επιβεβαίωση και αναγνώριση αποτελούν τους πόλους μιας ευαίσθητης ισορροπίας δυνάμεων. Αυτή η ισορροπία είναι ουσιώδης για αυτό που αποκαλείται «διαφοροποίηση» (differentiation): η ανάπτυξη του ατόμου ως ένας εαυτός που έχει συνείδηση της διαφορετικότητάς του από τους άλλους. Ωστόσο, αυτή η ισορροπία, και συγχρόνως η διαφοροποίηση εαυτού και άλλου, διατηρούνται με δυσκολία.² Ειδικότερα, η ανάγκη για αναγνώριση γεννά ένα παράδοξο σχήμα. Η αναγνώριση είναι αυτή η αναγκαία ανταπόκριση του άλλου που προσδίδει νόημα στα συναισθήματα, τις προθέσεις και τις πράξεις του εαυτού. Επιτρέπει στον εαυτό να εκφράσει την αυτενέργεια και την ατομικότητά του με εφικτό τρόπο. Αλλά αυτή η αναγνώριση μπορεί να έλθει μόνο από έναν άλλο τον οποίο εμείς, με τη σειρά μας, αναγνωρίζουμε ως ξεχωριστό άτομο. Αυτή η προσπάθεια να αναγνωριστούμε από έναν άλλο, και επομένως να επικυρώσουμε τον εαυτό μας, αποτελεί, όπως έδειξε ο Hegel, τον πυρήνα των σχέσεων επιβολής. Αλλά αυτό που ο Hegel διαμόρφωσε στο επίπεδο φιλοσοφικής αφαίρεσης μπορεί επίσης να συζητηθεί σε σχέση με όσα γνωρίζουμε τώρα για την ψυχολογική ανάπτυξη του βρέφους. Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε την πορεία της αναγνώρισης κατά τις πρώτες επαφές του εαυτού με τον φροντιστή άλλο (ή άλλους), και θα δούμε πώς η ανικανότητα να αντέξουμε το παράδοξο σε αυτή την ανταλλαγή μπορεί, και συχνά όντως οδηγεί, στη μετατροπή της αμοιβαίας αναγνώρισης σε σχέση επιβολής και υποταγής.

ΤΑ ΑΡΧΙΚΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ

Καθώς κρατά στην αγκαλιά της το νεογέννητο παιδί της και το κοιτά στα μάτια, η γυναίκα που έγινε για πρώτη φορά μητέρα λέει,

«Νομίζω πως με αναγνωρίζει. Με ξέρεις, έτσι δεν είναι; Ναι, με ξέρεις». Καθώς τραγουδάει στο μωρό της με αυτή την απαλή, υψηλή, επαναλαμβανόμενη φωνή (τον «παιδικό» λόγο που οι επιστήμονες επιβεβαιώνουν ως την παγκόσμια αναγνωρισμένη μωρουδίστικη λαλιά), η μητέρα προσδίδει στο μωρό της μια γνώση πέρα από τη συνηθισμένη. Για τον σκεπτικιστή παρατηρητή αυτή η γνώση μπορεί να μη φαίνεται ως τίποτε παραπάνω από προβολή (projection). Για τη μητέρα, αυτή η γαλήνια στιγμή μετά το θηλασμό, συχνά κατόπιν μιας καταγιστικής ροής δακρύων και σωματικών συσπάσεων, μετά την κάπως αμήχανη προσπάθεια να συνδεθεί το στόμα του μωρού με τη θηλή του μητρικού στήθους, τη σταδιακή χαλάρωση καθώς το μωρό αρχίζει να ρουφά και το γάλα να ρέει, και, τέλος, το ζωντανό αλλά και αινιγματικό βλέμμα του μωρού –αυτή όντως είναι μια στιγμή αναγνώρισης. Η μητέρα λέει στο μωρό της «Ε, ξένε, είσαι πραγματικά αυτός/αυτή που κουβαλούσα μέσα μου; Με αναγνωρίζεις;». Σε αντίθεση με τον παρατηρητή, δεν θα της έκανε καθόλου έκπληξη να ακούσει πως ενδελεχή πειράματα καταδεικνύουν πως το μωρό της μπορεί ήδη να την αναγνωρίσει από άλλους ανθρώπους, πως τα νεογέννητα ήδη προτιμούν την εικόνα, τον ήχο και τη μυρωδιά της μητέρας τους.³

Η μητέρα που νιώθει πως το μωρό της την αναγνωρίζει δεν προβάλλει απλώς τα δικά της συναισθήματα πάνω στο παιδί της –πράγμα που ασφαλώς κάνει. Επιπλέον, συνδέει το παρελθόν του νεογέννητου μέσα της με το μέλλον του εκτός αυτής, ως ξεχωριστό άτομο.* Το μωρό της είναι ξένο, δεν είναι ακόμη σίγουρη ποιος είναι αυτό το βρέφος, παρότι είναι σίγουρη πως αυτός ή αυτή είναι

---

* Παρότι χρησιμοποιώ τη λέξη «κουβαλούσα» και αναφέρομαι σε έρευνες πάνω στο ζεύγος μητέρας-παιδιού κατά τις οποίες το βρέφος ήταν το βιολογικό παιδί της μητέρας του, δεν υπαινίσσομαι πως η εμπειρία διαφέρει ριζικά κατά την υιοθεσία. Οι θετές μητέρες, όπως και οι βιολογικές, κρατούν/έχουν το μωρό τους κατά νου πριν τη γέννησή του και ταυτίζονται με τις δικές τους μητέρες που τις εγκυμονούσαν. Σ' αυτό το ακριβώς νοητικό κράτημα και τη μετακίνηση σε μια σχέση με ένα πραγματικό –εξωτερικό– μωρό αναφέρομαι εδώ.

ήδη κάποιος, ένας μοναδικός άνθρωπος με τη δική του μοίρα.* Παρόλο που το βρέφος εξαρτάται απολύτως από εκείνη –και όχι μόνο αλλά ίσως κι από έναν πατέρα ή άλλους–, η μητέρα δεν αμφιβάλλει ούτε λεπτό ότι αυτό το μωρό προσθέτει τον μοναδικό του εαυτό, την ιδιαίτερή του προσωπικότητα, στην κοινή τους ζωή. Και είναι ήδη ευγνώμων για τη συνεργασία και τη δραστηριότητα του μωρού, τη δεκτικότητά του να το καταπραΰνει, την αποδοχή της ματαίωσης (frustration), την αφοσίωση στο γάλα της, την επικέντρωσή του στο πρόσωπό της. Αργότερα, καθώς το μωρό θα είναι σε θέση να της δείξει με περισσότερη ευκρίνεια ότι όντως τη γνωρίζει και την προτιμά πάνω από όλους τους άλλους, θα αποδεχθεί αυτή τη σπιθα αναγνώρισης ως σημάδι της αμοιβαιότητας που παραμένει, παρά την τεράστια ανισότητα της σχέσης γονέα-παιδιού. Αλλά η μητέρα ίσως δεν θα ξαναβιώσει ποτέ τόσο έντονα, όσο εκείνες τις πρώτες μέρες της ζωής του παιδιού της, τα πολύπλοκα συναισθήματα του να βιώνει το παιδί της ως μέρος του εαυτού της, απόλυτα γνώριμο και ταυτόχρονα απόλυτα καινούριο, ξένο και άλλο.

Ενδεχομένως να είναι δύσκολο για μια μητέρα να αποδεχθεί αυτό το παράδοξο σχήμα, το γεγονός πως αυτό το βρέφος βγήκε από μέσα της και όμως της είναι τόσο ξένο. Ίσως να βιώνει εκνευρισμό και ματαίωση που το παιδί της δεν μπορεί ακόμη να της πει

---

* Εφόσον δεν υπάρχει μια επαρκής λύση στο πρόβλημα ποιου γένους να χρησιμοποιήσω για το βρέφος, θα εναλλάσσομαι μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Σε εκείνες τις παραγράφους που αναφέρομαι στη μητέρα ως θηλυκό, θα αποφεύγω γενικά τη σύγχυση αποκαλώντας το βρέφος με το αρσενικό. Σ' εκείνες τις παραγράφους όπου αναφέρομαι στο βρέφος μόνο του και επομένως η αναφορική αντωνυμία είναι σαφής, τότε το βρέφος γενικά θα είναι θηλυκό. Παρόλο που γράφω για τη μητέρα, εννοώ απλώς τον σημαντικό ενήλικα ο οποίος θα μπορούσε εξίσου να είναι ένας πατέρας ή οποιοσδήποτε άλλος φροντιστής καλά γνώριμος στο παιδί. Αλλά καθώς είναι αρκετά σχετικό με το επιχείρημά μου πως ο κυρίαρχος φροντιστής στην κουλτούρα μας είναι συνήθως (ή υποτίθεται πως είναι) «η μητέρα», αυτή η αμφισημία θα πρέπει να συνεχίζει να υπάρχει.

ποιος είναι, τι ξέρει και τι δεν ξέρει. Αναμφίβολα, μια νέα μητέρα βιώνει ένα σύνθετο εύρος συναισθημάτων, πολλά από τα οποία ο συνήθης συναισθηματισμός γύρω από τη μητρότητα τα υποβιβάζει ή αρνείται ολοκληρωτικά. Η μητέρα μπορεί να βαριέται, να μην είναι σίγουρη τι πρέπει να κάνει για να ησυχάσει ή να ευχαριστήσει το μωρό, να είναι εξουθενωμένη, αγχωμένη για τον εαυτό της και το σώμα της, θυμωμένη που το μωρό απαιτεί τόσα πολλά από εκείνη, αποκαρδιωμένη από την απουσία ορατής ευγνωμοσύνης ή ανταπόκρισης, ανυπόμονη να της δείξει το μωρό ποιο είναι, φοβούμενη πως το μωρό της δεν είναι φυσιολογικό, πως θα μείνει έτσι για πάντα.

Εν τούτοις, παρά τις αμφιβολίες και δυσκολίες αυτού του ύφους, οι περισσότερες αρχάριες μητέρες είναι ικανές να διατηρήσουν μια ισχυρή σύνδεση με το νεογέννητο παιδί. Φυσικά, η μητρική ικανότητα της μητέρας αντανακλά μερικώς τη φροντίδα που της έδωσαν οι δικοί της γονείς και τη στήριξη που λαμβάνει από άλλους ενήλικες. Αλλά αυτό που την υποστηρίζει κάθε στιγμή είναι η σχέση που διαμορφώνει με το βρέφος της, η επιβεβαίωση που αισθάνεται όταν το μωρό με όλη αυτή την ωμή ένταση, ανταποκρίνεται σ' εκείνη⁴. Κατά τη διάρκεια αυτής της πρώιμης ανταλλαγής, η μητέρα μπορεί ήδη να διακρίνει τα πρώτα σημάδια αμοιβαίας αναγνώρισης: «Αναγνωρίζω εσένα ως το μωρό μου που αναγνωρίζει εμένα».

Για να βιώσω την αναγνώριση με τον πληρέστερο, πιο χαρούμενο τρόπο, πρέπει να βιώσω το παράδοξο σχήμα πως «εσύ» που είσαι «δικός μου» είσαι επίσης διαφορετικός, νέος, έξω από μένα. Επομένως η επίτευξη της αναγνώρισης εμπεριέχει την αίσθηση απώλειας που δεν είσαι πια μέσα μου, δεν παραμένεις μια απλή φαντασίωση, δεν είμαστε πλέον σωματικά και ψυχικά ένα, και δεν μπορώ πλέον να σε φροντίσω απλώς φροντίζοντας τον εαυτό μου. Μπορεί να προτιμήσω να αρνηθώ αυτή την πλευρά της πραγματικότητας, για παράδειγμα, ανακηρύσσοντάς σε το πιο αξιοθαύμαστο μωρό που υπήρξε ποτέ, μακράν ανώτερο όλων των άλλων μωρών, και πως το να φροντίζω εσένα είναι όσο εύκολο είναι να

φροντίζω τον εαυτό μου πραγματοποιώντας τις πιο μύχιες επιθυμίες μου για δόξα. Αυτός είναι ένας πειρασμός στον οποίο πολλοί νέοι γονείς υποκύπτουν σε κάποιο βαθμό.

Ωστόσο, η διαδικασία αναγνώρισης, την οποία παρακολουθούμε εδώ μέσα από το βίωμα της νέας μητέρας, πάντα εμπεριέχει τον παράδοξο συνδυασμό της ετερότητας και της σχεσιακότητας: Ανήκεις σε μένα, όμως δεν είσαι (πλέον) κομμάτι μου. Η χαρά που μου δίνει η ύπαρξή σου πρέπει να εμπεριέχει *εξίσου* τη σύνδεση μαζί σου και την ανεξάρτητη υπόστασή σου –αναγνωρίζω πως είσαι πραγματικός.

ΔΙΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ (INTERSUBJECTIVITY)

Η επιβεβαίωση είναι τόσο ουσιαστική για την ανθρώπινη ύπαρξη που συχνά δεν αναγνωρίζεται. Μάλλον, εμφανίζεται σε τόσες πολλές εκδοχές που σπάνια την αντιλαμβανόμαστε ως μια κυρίαρχη έννοια. Διαθέτουμε μεγάλο αριθμό σχεδόν συνωνύμων: επιβεβαιώνω σημαίνει αναγνωρίζω, επικυρώνω, αντιλαμβάνομαι, γνωρίζω, αποδέχομαι, κατανοώ, συναισθάνομαι, αφομοιώνω, αντέχω, εκτιμώ, βλέπω, ταυτίζομαι με, νιώθω οικειότητα με, ...αγαπώ. Ακόμη και οι αυστηρές εκθέσεις επιστημονικών ερευνών για τη βρεφική ηλικία, οι οποίες μελετούν λεπτομερειακά την επικοινωνία βρέφους και φροντιστή, είναι γεμάτες από τη γλώσσα της αναγνώρισης. Αυτό που αποκαλώ *αμοιβαία αναγνώριση* συμπεριλαμβάνει πολλαπλές εμπειρίες που συνήθως emπίπτουν στην έρευνα της διάδρασης (interaction) μητέρας-βρέφους: συναισθηματική συνήχηση (attunement), αμοιβαία επιρροή, συναισθηματική αμοιβαιότητα, μοίρασμα νοητικών καταστάσεων. Η έννοια της αμοιβαίας αναγνώρισης κατά τη γνώμη μου αποτελεί μια ακόμη πιο ουσιαστική κατηγορία πρώιμης εμπειρίας. Όλο και περισσότερο, η έρευνα αποκαλύπτει πως τα βρέφη είναι ενεργοί συμμετέχοντες που βοηθούν τη διαμόρφωση των συμπεριφορών του περιβάλλοντός τους, και «δημι-

ουργούν» τα δικά τους αντικείμενα (αναπαραστάσεις προσώπων). Μέσα από την επικέντρωσή της στη διάδραση, η βρεφική έρευνα έχει αμβλύνει σταδιακά τη γωνία παρατήρησης της ψυχολογίας ώστε να εμπερικλύει το βρέφος και τον γονέα, την ταυτόχρονη παρουσία δύο ζωντανών υποκειμένων.⁵

Παρότι αυτό μπορεί να φαίνεται αρκετά προφανές, η ψυχανάλυση έχει παραδοσιακά αναπτύξει θεωρίες για τη βρεφική ηλικία, που παρουσιάζουν μια πολύ λιγότερο ενεργή ανταλλαγή μεταξύ μητέρων και βρεφών. Μέχρι πολύ πρόσφατα, οι περισσότερες ψυχαναλυτικές μελέτες της βρεφικής ηλικίας, της ανάπτυξης του εγώ, και της πρώιμης μητρότητας παρουσίαζαν το βρέφος σαν ένα παθητικό, αποστασιοποιημένο, ακόμη και «αντιστικό» πλάσμα. Αυτή η οπτική ακολουθούσε τον Freud, κατά τον οποίο η αρχική σχέση του εγώ με τον εξωτερικό κόσμο ήταν εχθρική, αρνούμενη την επιρροή του. Κατά την αναδόμηση του Freud, η πρώτη σχέση (δηλαδή με τη μητέρα) βασιζόταν στη στοματική παρόρμηση (oral drive), μια βιολογική εξάρτηση, μια αόριστη ανάγκη για κάποιον ώστε να ελαττωθεί η ένταση μέσα από την παροχή της στοματικής ικανοποίησης. Ο φροντιστής απλώς υπήρχε ως το αντικείμενο της ανάγκης του μωρού και όχι ως ένα συγκεκριμένο πρόσωπο με μια ανεξάρτητη ύπαρξη. Με άλλα λόγια, η σχέση του μωρού με τον κόσμο διαμορφωνόταν σύμφωνα μόνο με την ανάγκη για τροφή και άνεση, όπως αντιπροσώπευε το στήθος. Δεν συμπεριλάμβανε καθόλου την περιέργεια και ανταπόκριση σε εικόνα και ήχο, πρόσωπο και φωνή, που είναι διαστάσεις αμιγώς κοινωνικές.⁶ Αυτά τα στοιχεία της ψυχικής ζωής που απαιτούν έναν ζωντανό, ανταποκρινόμενο άλλο κατείχαν ελάχιστο χώρο στην ψυχαναλυτική σκέψη.

Η μεγαλύτερη ώθηση για αλλαγή προήλθε από έρευνα που βασίστηκε σε μη ψυχαναλυτικά πρότυπα ανάπτυξης. Η εξελικτική ψυχολογία του Piaget, που θεώρησε το βρέφος ως ενεργό διερευνητή ερεθισμάτων, ως δημιουργό του περιβάλλοντός του μέσα από δράση και διάδραση, τελικά προκάλεσε ένα ρεύμα μελετών και θε-

ωριών που αμφισβήτησε την ψυχαναλυτική θεώρηση περί βρεφικής παθητικότητας.⁷ Εξίσου σημαντική ήταν η επιρροή της ηθολογικής έρευνας που μελέτησε βρέφη ζώων και ανθρώπων στα φυσικά τους περιβάλλοντα, και έτσι παρατήρησε την ανάπτυξη του δεσμού, την κοινωνική σύνδεση με άλλους –ιδίως με τη μητέρα– που περιγράφουμε ως τώρα.⁸ Ξεκινώντας από την αναγνώριση και προτίμηση της μητέρας, το βρέφος προχωρά και διαμορφώνει μια σχέση μαζί της που συμπεριλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων και συναισθημάτων, πολλά από τα οποία είναι ανεξάρτητα της σίτισης και της φροντίδας.

Βασίζοντας το έργο τους ως επί το πλείστον στην παρατήρηση βρεφών, οι «θεωρητικοί του δεσμού» (attachment theorists) –πρωτίστως ο Βρετανός ψυχαναλυτής John Bowlby– πρότειναν πως η κοινωνικότητα αποτελούσε ένα πρωταρχικό και όχι δευτερεύον φαινόμενο. Στα τέλη της δεκαετίας του '50, ο Bowlby αμφισβήτησε ρητά την προγενέστερη ψυχαναλυτική θεωρία που αντιλαμβανόταν το δέσιμο του βρέφους με τη μητέρα αποκλειστικά διαμέσου της στοματικής του επένδυσης σε κείνη. Ο Bowlby παρέθεσε αναλυτικές έρευνες που έδειχναν πως ο αποχωρισμός από τους γονείς και η απώλεια επαφής με άλλους ενήλικες υπονόμει καταστροφικά τη συναισθηματική και κοινωνική εξέλιξη του βρέφους.⁹ Τα κοινωνικά ερεθίσματα, η θαλπωρή και η συναισθηματική ανταλλαγή, κατέληξε, είναι απαραίτητα για την ανθρώπινη ανάπτυξη από τις πρώτες στιγμές της ζωής. Έρευνες με βρέφη που βίωναν ασφαλείς δεσμούς σε σχέσεις επιβεβαίωσαν πως η προσκόλληση σε συγκεκριμένα πρόσωπα (όχι μόνο μητέρες αλλά και πατέρες, αδέρφια και φροντιστές επίσης) αποτελούσε σημαντικό εξελικτικό επίτευγμα στο δεύτερο εξάμηνο της ζωής.¹⁰ Το έργο του Bowlby συνέπεσε με μια σημαίνουσα τάση στη Βρετανική ψυχανάλυση, τη λεγόμενη θεωρία των αντικειμενοτρόπων σχέσεων (object relations theory), η οποία έδωσε νέα έμφαση στην πρώιμη σχέση του παιδιού με τους άλλους. Μαζί προσέφεραν στην ψυχανάλυση νέα θεμέλια: την προουπόθεση πως κατά βάθος είμαστε κοινωνικά όντα.¹¹